

Науково-правове обґрунтування кримінальної відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини: від теорії до практики

Баганець Ольга Олександрівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.06.2025	Право	343.7

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16309823>

Анотація. У статті систематизовано науково-правові підходи до кримінальної відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. Проаналізовано різні аспекти трансплантаційної діяльності, включаючи її медичні, етичні та юридичні рамки. Зокрема, визначено ключові визначення і класифікації трансплантацій, які варіюються від автотрансплантації до ксенотрансплантації та від біологічних до синтетичних матеріалів. Охарактеризовано правові вимоги і обмеження, що накладаються на трансплантаційні процедури, включаючи необхідність ліцензування та сертифікації.

Дослідження зосереджується на аналізі кримінальних порушень у цій сфері, де порушення не обмежуються одиничними випадками, а формують широкі соціально шкідливі патерни, що мають дестабілізуючий вплив на суспільство. З'ясовано, що такі порушення часто включають незаконний обіг органів, ненадання необхідної допомоги та інші злочини, пов'язані з трансплантаційним процесом.

Крім того, доведено, що ефективне регулювання та контроль у цій сфері можливі лише за умови розуміння всієї суспільної динаміки злочинності, включаючи її мотиви та соціальні передумови. Інтердисциплінарний підхід, що включає право, медицину та соціальні науки, визначено як ключовий для розуміння та вирішення проблем трансплантаційної діяльності, сприяючи більш глибокому аналізу правопорушень та їх причин.

Сформовані висновки дослідження акцентують на необхідності вдосконалення законодавства через збалансоване поєднання міжнародних стандартів та національних правових норм посилення кримінальної відповідальності та забезпечення етичності та безпеки медичних процедур.

Ключові слова: анатомічні матеріали, трансплантація, кримінальна відповідальність, злочинна діяльність, реципієнт.

Scientific and legal justification of criminal liability in the field of transplantation of human anatomical materials: from theory to practice

Abstract. The article systematizes scientific and legal approaches to criminal liability in the field of transplantation of human anatomical materials. Various aspects of transplantation

¹ аспірант кафедри кримінального права за спеціальністю 081 «Право» Національної академії внутрішніх справ, <https://orcid.org/0009-0002-9592-0370>

activity, including its medical, ethical and legal frameworks, are analyzed. In particular, the key definitions and classifications of transplants are defined, which vary from autotransplantation to xenotransplantation and from biological to synthetic materials. The legal requirements and restrictions imposed on transplantation procedures, including the need for licensing and certification, are described.

The study focuses on the analysis of criminal violations in this area, where violations are not limited to isolated cases, but form broad socially harmful patterns that have a destabilizing effect on society. It has been found that such violations often include organ trafficking, failure to provide necessary care, and other crimes related to the transplant process.

In addition, it has been proven that effective regulation and control in this area is possible only if the entire social dynamics of crime, including its motives and social preconditions, are understood. An interdisciplinary approach involving law, medicine and social sciences has been identified as key to understanding and addressing the problems of transplant activity, contributing to a deeper analysis of offenses and their causes.

The research findings emphasize the need to improve legislation through a balanced combination of international standards and national legal norms, strengthening criminal responsibility and ensuring the ethics and safety of medical procedures.

Key words: anatomical materials, transplantation, criminal liability, criminal activity, recipient.

Вступ

Актуальність дослідження. У сучасному світі трансплантація анатомічних матеріалів людини виступає як один з найважливіших напрямків у медицині, який відкриває нові можливості для лікування численних тяжких захворювань і збереження життя пацієнтів. Розвиток даної галузі неминуче веде до появи значних правових викликів, особливо у контексті кримінальної відповідальності за порушення, пов'язані з трансплантацією анатомічних матеріалів людини.

Стрімке розширення можливостей трансплантології і зростання потреби в анатомічних матеріалах викликають складні правові та етичні питання, що вимагають постійного аналізу та перегляду існуючих нормативних рамок.

Важливим аспектом у цьому контексті є визначення межі між правом пацієнта на отримання медичної допомоги і зобов'язаннями медичних працівників, що забезпечують донорство і трансплантацію. Проблеми зловживань, незаконного торгівлі органами та порушення правил трансплантації вимагають науково-правового аналізу та визначення чітких правил, які б забезпечували ефективний захист прав та законних інтересів усіх учасників медичного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для детального вивчення взаємозв'язків між кримінальним законодавством і практикою у контексті трансплантації анатомічних матеріалів, заслуговує на увагу доробок науковців таких як М. Ю. Азаров, Л. П. Брич, Б. М. Головкин, та інших, які внесли значний вклад у дослідження кримінологічних аспектів та кримінально-правового регулювання порушень законодавства у цій сфері. Однак, наявні наукові розвідки не охоплюють в повній мірі комплексний кримінально-правовий та кримінологічний аналіз проблематики порушень порядку трансплантації. Ця прогалина в наявних дослідженнях підкреслює актуальність та необхідність науково-правового обґрунтування кримінальної відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини: від теорії до практики.

Мета статті – систематизація науково-правових підходів до регулювання кримінальної відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Результати

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз кримінальних порушень у сфері трансплантології виявляє, що такі порушення трансцендують просту модель ізольованого злочину з одиничним наслідком, відхиляючись від традиційного розуміння кримінальності. Вони являють собою систематичні, соціально шкідливі дії, що мають дестабілізуючий вплив і є розповсюдженими порушеннями закону у цій області. Така поведінка відображає соціальну динаміку злочинності, визначаючи її як важливий аспект функціонування суспільства [7, с. 242–243]. Обговорені неправомірні дії в області трансплантації стають основою нашого дослідження. Згідно з Тлумачним словником сучасної української мови, термін «діяльність» визначається як сукупність людських дій у певній сфері, тоді як «незаконний» описується як щось, що «заборонено законом», «суперечить закону» або «порушує закон» [10]. Сама сутність трансплантації, виражена латинським терміном «transplantatio» («trans» означає «через», а «plantatio» – «посадка»), полягає у проведенні хірургічної операції для заміни хворого або відсутнього органу реципієнта здоровим органом від донора або штучно створеною частиною. Цей процес охоплює етапи екстракції органу чи інших анатомічних матеріалів (рідких чи твердих, тканин чи клітин) та їх подальшу імплантацію в той самий або інший організм [8].

Різні форми трансплантації залежать від джерела донорського матеріалу та реципієнта, а також від статусу матеріалу (живий чи померлий донор, ембріон людини чи тварини) і типу трансплантованого матеріалу (біологічного або синтетичного, органів, тканин чи клітин). Види трансплантації включають автотрансплантацію, яка передбачає пересадку матеріалу в межах того самого організму; алотрансплантацію або гомотрансплантацію, що включає пересадку від однієї людини до іншої; ксенотрансплантацію, що означає пересадку матеріалу від тварин до людини; клонування, що включає пересадку генетичного матеріалу в ембріон; штучне запліднення; та переливання крові, яке передбачає пересадку рідких тканин [11].

У науковому дискурсі щодо кримінальної відповідальності в контексті трансплантації анатомічних матеріалів людини існує нагальна потреба у точній ідентифікації та визначенні ключових термінологічних понять. Особливо це стосується терміну «трансплантація», розуміння якого має безпосередній вплив на правове регулювання відповідальності за порушення в цій області. Згідно зі статтею 25 першої частини Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», трансплантація визначена як використання анатомічного матеріалу від донора до реципієнта з ціллю відновлення функцій організму [15]. Варто зазначити, що у попередній версії цього закону (1999 рік) допускалася трансплантація анатомічного матеріалу не лише від людини, але й від тварин, що нині є недопустимим відповідно до сучасного законодавства (стаття 18, частина про «Умови використання біоімплантатів та ксеноімплантатів») [14].

Доповнення до Конвенції з прав людини та біомедицини, яке регламентує трансплантацію органів та тканин людини (ETS N 195), пропонує розширене визначення поняття «трансплантація». Воно включає весь ланцюжок процесів, від забору органу або тканини у донора до її пересадки реципієнту, уключаючи етапи підготовки та зберігання [3]. Цей визначений спектр процедур вказує на важливість гомотрансплантації, яка виступає ключовим аспектом у процесі трансплантації.

С. В. Гринчак наголошує на тому, що трансплантація є критичним хірургічним втручанням, спрямованим на поліпшення здоров'я реципієнта, хоча воно може залучати ризики для донора, живого (*ex vivo*) або померлого (*ex mortuo*) [2, с. 11].

Традиційно, кримінальне право запозичує концепти з медицини, створюючи тим самим підстави для їх використання в правових дискусіях, особливо у контексті

відповідальності за порушення. Цей інтердисциплінарний підхід є ключовим для забезпечення повного розуміння кримінального права.

Комплексний аналіз Закону України про трансплантацію анатомічних матеріалів виявляє, що діяльність у цій сфері включає не тільки вилучення і пересадку матеріалів, а й координацію трансплантацій, зберігання та перевезення матеріалів, ведення реєстрів і інформаційних систем, а також міжнародне співробітництво. Такий широкий огляд завдань, передбачений статтями 1, 5 і 10 Закону, забезпечує комплексне регулювання цієї області, підкреслюючи важливість належного виконання відповідних норм [2].

Аналіз законодавства в сфері трансплантації виявляє ключові аспекти, що охоплюють процедури пересадки, умови донорства та обіг анатомічних матеріалів. Порушення цих норм визначаються як основа для відповідальності, що підкреслює роль правового регулювання у забезпеченні етики і безпеки в трансплантаційній практиці.

Протиправна діяльність у цій галузі включає широкий спектр дій, які перевищують законні рамки, включно з незаконним обігом, зберіганням та використанням анатомічних матеріалів, що включає біоімпланти. Ці дії також включають порушення контрольних процедур та недостатній соціальний захист донорів.

Злочинна діяльність, згідно з кримінальним правом, зосереджена на діях, які кримінальне законодавство ясно забороняє. Кримінальний кодекс України визначає конкретні дії як протиправні, розкриваючи різноманітність злочинних діянь, які включають незаконний обіг органів та тканин. Законодавство детально класифікує ці дії, вказуючи на їх цільові характеристики та їх місце в структурі кримінального закону [9, с. 8;].

За оцінкою А. В. Мусієнка, законодавство виділяє злочини пов'язані з незаконним обігом органів та тканин, у яких присутня цільова характеристика: а) як обов'язковий елемент складу злочину (статті 143, 149 КК України); б) як несуттєва ознака для кваліфікації діяння (статті 115, 120–122, 146, 151, 297) [9]. Така класифікація підкреслює різноманітність дій, що входять до злочинної діяльності в цій сфері.

У контексті кримінального права стаття 143 КК України використовує термін «діяльність», підкреслюючи її злочинний характер і обумовлюючи широкий спектр дій, що відносяться до злочинної діяльності у сфері трансплантації. Цей підхід відображає складну та системну природу злочинних дій, що включаються в цю категорію.

А. П. Закалюк розглядає злочинну діяльність як більш складне явище, ніж індивідуальний злочин, вказуючи на глибоку розумову структуру та цілеспрямованість, що вимагають адаптації до соціальних умов та їхньої потенційної модифікації [4, с. 141–142]. Злочинна діяльність охоплює багатоетапність та включає вчинки, поведінку та активності, націлені на досягнення злочинної мети.

У рамках наукової дискусії виокремлюється ідея про ієрархічну взаємозв'язок між різними рівнями дій у сфері трансплантації. Одиночні протиправні дії, які порушують правила отримання, обігу або пересадки, можуть служити інструментами для досягнення більш високих злочинних цілей, створюючи комплексну мережу діяльності, де кожна дія виконує важливу роль у злочинному процесі.

М. І. Панов зауважує, що у контексті злочинної діяльності, деякі дії можуть виступати як підготовчі або допоміжні, створюючи умови для вчинення злочинів, безпосередньо пов'язаних з трансплантацією. Ці дії, хоч і зв'язані з основним злочином, можуть мати наслідки, що виходять за межі його юридичного визначення, тим самим демонструючи перехресні злочинні ознаки [12].

Кримінальне законодавство України охоплює широкий спектр дій, пов'язаних з незаконною трансплантацією, починаючи з умисного вбивства з метою використання органів (ч. 2 ст. 115) до ненадання необхідної допомоги хворому (ст. 139 або 140), порушень, які супроводжують процес трансплантації. Дії також включають підробку

документів, зловживання службовим становищем та інші протиправні акти, що впливають на законність та етичність трансплантації.

Злочинна активність у цій сфері вибудовується як система взаємопов'язаних дій, що порушують законність процедур. Вона включає, але не обмежується, свідомим ігноруванням правил, примусом або обманом до вилучення анатомічних матеріалів, та незаконною комерцією цих матеріалів (ч. 1-4 ст. 143 КК України), кожен із цих актів несе в собі потенціал для суттєвої шкоди.

Ця система дій, спрямована на порушення нормативних вимог до трансплантації, не тільки включає прямі порушення, але й охоплює діяльність, що створює умови або сприяє вчиненню основних злочинів, визначених кримінальним законодавством. Ідентифікація та протидія цьому спектру злочинних дій є критичною для забезпечення законності, безпеки процедур та захисту прав учасників процесу трансплантації.

Незаконний обіг донорських матеріалів порушує законодавчі норми, охоплюючи процеси придбання, реалізації, зберігання, переміщення та переробки анатомічних матеріалів без належних дозволів. Ці діяльності включають купівлю чи обмін матеріалів, передачу їх за винагороду, утримання в непризначених місцях, міжнародне перевезення без дотримання регулятивних вимог, а також нелегальне виготовлення біоімплантів [6, с. 477-478].

Злочини у сфері трансплантації класифікуються залежно від їх стосунку до незаконних трансплантаційних процесів:

- дії, що безпосередньо порушують закон про трансплантацію, вказуючи на нелегальний обіг донорських матеріалів (статті 143 і 144 КК України);
- діяльності, що включають ознаки інших злочинів, але також сприяють незаконній трансплантації або створюють умови для її вчинення (статті 115, 119, 121, 128, 137, 141, 142, 146, 149, 151 КК України).

Таке розмежування злочинів допомагає краще зрозуміти механізми незаконної діяльності у сфері трансплантації та акцентує на необхідності комплексного підходу до боротьби з цими правопорушеннями, що забезпечує більшу ефективність у захисті законності та прав людини.

Для розширеного аналізу злочинності, особливо в сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, критично важливим є підхід, що виходить за рамки чисто юридичного аналізу. Вивчення злочинів в цій сфері вимагає охоплення соціальних, психологічних, економічних та інших аспектів, що впливають на їхню динаміку та специфіку. Таке комплексне дослідження дозволяє краще зрозуміти унікальну мотивацію, обставини та наслідки кожного злочину, пов'язаного з незаконною трансплантацією.

Кримінально-правова характеристика таких злочинів має відображати не тільки законодавчі рамки та передбачені санкції, але й глибші причини та умови їх вчинення, щоб ефективно протидіяти злочинності і розробляти дієві профілактичні заходи. Основні елементи такої характеристики включають визначення соціальних передумов кримінальної відповідальності, суспільної небезпечності діянь, їх протиправність, склад злочину, а також аналіз наслідків та вивчення особи злочинця [1, с. 181].

Цей підхід дозволяє не тільки точніше визначити механізми вчинення злочинів, але й розробити більш цілеспрямовані та ефективні методи їхнього попередження та боротьби. Особливо важливим є розуміння суспільної небезпечності злочинів, що впливають на загальну безпеку і визначають масштаб їхньої загрози, що є ключовим для вибору відповідних заходів реагування.

Вивчення особи злочинця, його мотивів та обставин, що сприяли вчиненню злочину, є ключовим для розуміння загальної картини злочинності. Це дозволяє не просто відобразити характеристики винного, але й глибше зануритись у аналіз причин та умов, що призвели до злочину, включаючи ті, що можуть бути визначені як

«обставини на боці потерпілого». Такий підхід допомагає ефективно формулювати рекомендації щодо запобігання злочинам та мінімізації їхніх наслідків [5].

Кримінально-правова кваліфікація злочинів має враховувати всі аспекти діяльності, що порушує закон: від мотивації та цілей злочинця до соціальної обумовленості та суспільної небезпечності вчиненого. Ретельний аналіз протиправності, який базується на розгляді нормативної бази та її застосуванні до конкретних випадків, допомагає виявити межі законодавчих заборон та належним чином класифікувати діяння. Водночас, оцінка суспільної небезпечності злочину, що виражається через санкції, підкреслює необхідність глибокого аналізу як самого злочину, так і його наслідків для ефективного правосуддя.

В науковому дискурсі важливість формування кримінально-правових норм підкреслюється через аналіз комплексу обставин, що сприяють їхньому виникненню та еволюції. Цей процес базується на розумінні соціальної необхідності та обумовленості таких норм, виходячи з вимог та умов суспільного життя [13, с. 106-111]. Визначення фундаментальних основ для криміналізації певних діянь варіюється в науковій літературі, де терміни, такі як «підстави», «принципи», «умови», «завдання», і «критерії», використовуються для позначення ключових факторів, що обґрунтовують необхідність законодавчого регулювання.

Розбіжності в понятійному апараті не зменшують вагомості цих факторів, але акцентують на складності та багатовимірності цього питання. Серед них виділяють важливість реагування на девіантну поведінку, яка набуває типових форм та стає суспільно небезпечною, спричиняючи значну шкоду. Також наголошується на необхідності захисту певних сфер суспільного життя, де існує велика кількість правил, включаючи міжнародні зобов'язання, а також на важливості суспільної свідомості та можливості правозастосування.

У цьому контексті пропонується універсальна класифікація факторів, що впливають на формування кримінально-правових норм, включаючи історичні, кримінологічні, кримінально-правові, психологічні, нормативні та міжнародні аспекти. Такий підхід дозволяє всебічно оцінити потребу в криміналізації та встановленні конкретних правових заборон, забезпечуючи ефективність і актуальність кримінального законодавства відповідно до динамічних змін суспільних відносин.

Фундаментом для створення законодавчих норм, що регламентують процес трансплантації, стала нагальна потреба у правовому врегулюванні цієї медичної практики. Суспільне невдоволення, викликане небажаними наслідками трансплантацій, що зачіпали як донорів, так і отримувачів анатомічних матеріалів, спонукало до активного обговорення проблематики серед вчених і законодавців.

Висновки

Отже, науковий аналіз кримінальної відповідальності у контексті трансплантації анатомічних матеріалів людини підкреслює необхідність інтегрованого підходу, що об'єднує правові, соціальні, психологічні та економічні перспективи. Цей підхід сприяє глибокому розумінню причин та мотивів злочинної діяльності у даній сфері та формуванню адекватних механізмів їх запобігання та контролю. Застосування науково-правового аналізу дозволяє значно підвищити ефективність правового захисту осіб, задіяних у процесі трансплантації, а також зміцнити судову практику, враховуючи складність та чутливість медичних і етичних аспектів цієї діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці правових рамок, що враховують міжнародний досвід та етичні стандарти, з метою підвищення правової захищеності учасників і запобігання злочинам у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 180–190.
2. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 218 с.
3. Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину стосовно трансплантації органів та тканин людини (ETS N 195). URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 26.06. 2024).
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Кримінологія: підручник/ А.М. Бабенко, В.С. Батиргареєва, В.В. Василевич, О.В. Гальцова; за заг. ред. Б.М. Головкина. Х.: Право, 2021. 384 с.
6. Мислива О. О. Проблеми кримінального захисту трансплантології. Склад злочину. *Держава і право: зб. наук. праць*. Вип. 12: Юрид. і політ. нау-ки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 476–480.
7. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 1230 с.
8. Мороз І. В., Мороз Л. І. Словник-довідник з біології / за ред.К. М. Ситника. Київ: Генеза, 2001. 416 с.
9. Мусієнко А. В. Запобігання злочинам у сфері трансплантації орга-нів і тканин людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.
10. Словник.net. URL: <http://www.slovnyk.net/index.php> (дата звернення: 25.06.2024).
11. Тлумачний словник медичних термінів. Навчальний посібник / Н. Литвиненко, Н. Місник //: Перун,. 2018, 848 с.
12. Панов Н. І. Кримінально-правове значення способу скоєння злочину: навч. сел. Харків: Харківський юрид. ін-т, 1984. 112 с.
13. Панов М.І. Проблеми методології науки кримінального права. Харків «Право». *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*. Вибрані наукові праці. 2018. С. 106-111.
14. Постанова Судової палати з кримінальних справ Апеляційного су-ду Донецької області, справа № 11-1663-08 від 25.07.2008. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 30.06. 2024).
15. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 427-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 28. Ст. 232.